

SZERETETRŐL, SÖTÉTSÉGRŐL

Hommage à Ámosz Oz

■ *Szeretetről, sötétségről* című alkotásában Ámosz Oz szókimondó visszafogottsággal építkezik. Művének fő alkotóeleme az ellentétpárok skálájának egysége: fikció és történelem; személyes emlékei és felkutatott dokumentumok; gyengédség és kíméletlenség. Szövegszervező elvként ösztönösen enged a szavak valóságának, mely maradéktalanul érvényesül („Ami körülvett, nem számított. Ami számított, szavakból állt” 224.) a könyv(ek) befogadó világában („Kicsi koromban az volt a vágyam, hogy ha megnövök, könyv legyenek”). (40.)

Ebben a gyermekkorában leginkább mesékkel és gyöngédséggel, utóbb könyvekkel és élményekkel, majd – elmesélt, de részben át is élt – háborús eseményekkel, tragikus vagy komikus történetekkel, apró örömökkal, nélkülözésekkel, valamint fájdalommal zsúfolt közegben, amelybe Oz beleszületett, és amelyben kora kamaszkoráig neveltetett, minden megtörténhetett. („Ki tudhatta, mit hoz a másnap?” 40.) Élete későbbi helyszíneire is érvényes marad ez a latens nyitottság, édesanyja öngyilkossága azonban éles cezúrát húz a tizenkét és fél éves fiú életébe, aki nemcsak távozik a beszédes, esetlen, modoros, jobboldali nézeteket valló apa környezetéből, hanem a szakítást névváltoztatással is nyomatékosítja. Pontos tudja, mit akar, mit vár önmagától, illetve milyen nem akar lenni... A szavakat elvonva önmagától, életmódot és közösséget vált, figyelmét és akaratát átnevelve építi felnőtt egyéniségét. Egyébként a szavakhoz utóbb mégiscsak visszatér(t)...

Komplex struktúrájú, impozáns a *Szeretetről, sötétségről* világa. Írja ezt természetes egyszerűséggel valósítja meg. Pazar verbalitását inspirálhatták apjának etimológiai passziója (lásd túltengő szó-, jelentés- és eredetmagyarázatait, illetve kényyszerű, csendűző élceit, esetlen anekdotáit) csakúgy, mint anyja meséinek gyönyö-

rú, sejtelmes világa, diszkrétan kifejezésre juttatott filozófiai nézeteinek vagy gyakorlatias elveinek hangot adó, józan érvei. Jehuda Arieħ Klausnerről írja Ámosz: „Apám előszeretettel világosított fel a szavak közti kapcsolatokról – eredetokről, viszonyokról, mintha a szavak is valamilyen bonyolult kelet-európai családot formáznának, seregnyi másod- és harmad-unokatestvérrel, beházasodott nagynénikkel, sógorokkal, unokákkal és dédunokákkal.” (51.) Édesanyja, Fanja Musmann ezzel szemben egyetlen gyermekét mindig a történetek továbbgondolására ösztönözte, tudatosan fejlesztette fiának kreativitását, nyelvi jelenlétét és meglepő íráskészségét, miközben az értelmezés viszonylagosságára is felhívta figyelmét. („Anyám értett hozzá, hogy néhány rövid szóval mindent új megvilágításban láttasson.” 211.)

Egyedüli gyerek volt a kis Ámosz: pontosan érzekelte szülei között az ellentétet, a feszültség mégsem billentette ki mérlegnyelv-szerepéből. Nem az ő dolga volt ítélni; neveltetése és ösztönös lojalitása óvta mindenfajta részrehajlástól. A kiskamasz felelősen azonosult szüleinek egymást kímélő szándékú, nehéz csendjével, és csak évek múlva összegezte: „És mit tudtam én, ők min mennek keresztül? Hogyan álltak vajon egymással? Mit tudott apám anya megpróbáltatásairól? Mit értett meg anyám apa szenvedéseiből? Mindhármunk között ezer fényév sötétlett.” (730.)

A kötetben megrajzolt, átfogó tablóképek, a portrékkal zsúfolt társadalmi keresztmetszetek révén bejátszott valamennyi nyelvi regiszter hitelesen húzza alá az újonnan megalakult Izrael állam lakosságának sokszínűségét. Az író közvetlen környezetében élők, családjának tagjai csakúgy, mint ismerőseinek nagy része – szinte valamennyien – több nyelven beszélnek. Fejlett vitakultúrával rendelkeznek, melynek szabályai teret engednek

Szeretetről, sötétségről. Ford. Szántó Judit. Európa Könyvkiadó, Bp., 2010. Ámosz Oz világhírű izraeli író, novellista, újságíró. Irodalmat oktat a bersebai Ben-Gurion Egyetemen. *Fekete doboz* című alkotása 1988-ban elnyerte a rangos, franciaországi Femina-díjat. Művei 41 nyelven, több mint 35 országban jelentek meg. Folyó év május 4-én töltötte 75. életévét.

a gyerekek bekapcsolódásának is, amikor többek között igazságról, sorsról, szépségről, Istenről, de Palesztináról, az asszimilációról, a politikai pártokról, az irodalomról, a szocializmusról vagy a zsidó nép bajairól beszélgetnek. Korlátozott mértékben, mégis elfogadott a közösség körében a 20. század eleji Európában még szinte tabunak számító női emancipáció kérdése: „a lányokat, még a magunkfajta modern lányokat is, akik iskolába és utána egyetemre mentek, arra nevelték, hogy a nőknek is joguk van a filozófiához, az otthonukon kívüli önálló élethez – de csak amíg meg nem születnek a gyerekek.” (288.) Ebben a közösségben az érzelmek kifejezésének nincs akadálya: ösztönösen, kedvteléssel adnak hangot meggyőződéseiknek, életük magánszférája mégis homályban marad, mert hiába rögeszmés igényük, hogy pontosan fejezzék ki magukat, a héber ekkor még nem válhatott természetes közeggé számukra: csak a helyben születettek nemzedékének adatott meg az identitással együtt ható nyelvi komfort. „Hiányos volt a szókészlet is. A héber még nem jött természetesen az emberek szájára, híján volt minden meghittségnek, és ha megszólaltunk, nemigen tudhattuk, mi fog kiszülni belőle.” (22.)

Oz számára kézenfekvő írói eszköz a szereplők gazdag nyelvtudása, ti. az általuk használt idegen szavak révén maguk pontosítják önnön portréikat, egyénítik saját beszédstílusukat. (Újabb oxymoron? Az ő szülei szándékosan és kizárólag héberül kommunikáltak vele... Ezáltal a családban a „nu!”, „sto?”-szerű, ösztönösen kibukó, kedélyes indulatszavaik, de olykor teljes beszélgetések – lengyelül, oroszul, jiddisül – a gyerekszaj elleni védekezés hathatós eszközeivé válhattak.)

A kis Ámosz jórészt megfeneklett sorokat lát maga körül: jobb körülmények közül szorultak ki, társadalmi közeget akaratok ellenére váltottak ezek a figurák, akik zokszó nélkül, édes keserőséggel, ösztönös derűvel illeszkedtek a szűkös mindennapok izraeli gyakorlatába. Takarékoskodtak, aggodalmasan figyelték az események alakulását, de a sötét jövőkép, a szegénység és a megpróbáltatások, elsötétítések, kijárási tilalmak és nélkülözések, illetve gyász ellenére írtak-olvastak, ezzel is erősítve belső értékrendjüket, hiszen „majdnem mind helyüket veszített emberek voltak”. (30.)

A *Szeretetről, sötétségről* önéletrajz, de Jeruzsálem városának, Izrael államnak és az író családjának története is. A mű középpontjába egyetlen katartikus pillanatot emléke rögzül: az ENSZ-közgyűlés döntő szavazásának rádiós közvetítése és az eredményt követő jeruzsálemi hangulat megörökítése.

A kötet olvasata minősülhet mindenkor aktuális politikatörténeti értekezésnek, illetve szociológia- és társadalomtörténetnek, héber- és összehasonlító irodalmi cikkyűjteménynek, ugyanakkor filozófiai kisesszék sorozatának is. A műfajegyüttesben az idősíkok keverednek, a tér és idő taglalása rapszodikus, mindennek ellenére a gyerekkora óta begyakorolt „építkező” gesztus révén mindent elrendeznek a mindenható szavak. A felnőtté érett gyerek fantáziaképeitől a háborúig, a politikai szónoklatoktól a családi eseményekig, a Közel-Keleten történetektől a rovníói vagy odesszai, prágai vagy vilniusi emléktörödékekig, viharvert fényképalbumok segítségével megelevenített töredékekig helyükre kerülnek a részletek. Az olvasó felismeri az egymásba áttűnő nemzedékek sorsa közötti összefüggést, a kronológia szilánkjai letisztulnak. Nem személyes, közvetlen vallomásaik alapján – a kötet egészében viszonylag kevés a párbeszéd, inkább lineáris elbeszélés-tömbökből építkezik a narrátor –, de az egyes fejezetek olvasata összegeződik. Megtudjuk minden szereplőről, „hogyan és miért jött ebbe az országba, mit várt és mit kapott Izrael államától”. (306.)

Oz rendszerelméletének logikája a szerző felnőtté érésével, értékrendszerének és döntéshozó képességének stabilizálásával válik érthetővé. A világ értelmezése nála modellezés kérdése: a kis Ámosz unaloműző szemlélődéseiben, saját mentségére kitalált történeteiben vagy magányos játékaiban vannak csillagászattani elemek, de a politika miatti aggodalom is: Európában országonként más és más indíttatású, de egyre nyilvánvalóbban erősödik az antiszemitizmus, az ENSZ közgyűlésének döntésén csügg a világ. A bolygók rendszerének titkai és a zsidó identitás kérdése a gyerek jövőképek meghatározó elemei. Ezek gondos számbavétele és rendezése az idő munkája – a mű világában is.

Egy értelmes, koraérett és érzékeny „én”, egyes szám első személyben egyszer csak elkezdte megosztani emlékeit.

Közvetlen környezetének leírása, az otthoné, a szülők portréja korai emlékszlánkokból áll össze. A közelkép lassan bővült, tárgyakkal gazdagodott. Rengeteg könyv mindenütt. Az értelmiségi környezet ingergazdag eszköztárt biztosít a szerzőnek, a narráció révén fokozatosan tágithatja a teret (elkalauzol Jeruzsálem negyedeibe, majd Tel-Avivig jutunk; a Közel-Keletet és Izrael államot bejárjuk, de a családtagok korábbi életének helyszíneit, Európát, sőt Amerikát is érintjük). A fikció több ízben szürrealisztikus elemet szelídít a mindennapok rutinjába. Slomit nagymama például teleszkopikus tájékozódási képességgel rendelkezik. Szorongva ellenőrzi életben maradt családtagjainak tartózkodási helyét és tevékenységét, főleg mióta elsőszülött fia, menyé, unokája életét vesztette Vilniusban: „Lonja a Nemzeti Könyvtárban, a *Terra Sancta* épület negyedik emeletén ül az íróasztalánál, Fanja a B'nai B'rith könyvtárában, Ámosz a legjobb barátjával, Elijahuval játszik a szomszédokban, Friedmann mérnökéknél, jobbra az első ház.” (181.)

A zsidó történelem valamennyi vesztes csatájának kimenetele, még Masszada következménye is korrigálható Ámoszka kartondobozos hadműveletei során; Jozsef bácsiék kertjében tengeri csaták vívhatók, „szűkebb lakókörnyezetünket, Kerem Avrahamot Csehov sajátította ki” (9.), bár főleg az orosz ajkú bevándoroltak között más karaktertípusok is felismerhetők. Vannak közöttük tolsztojanusok, Dosztojevszkij-félék, de shakespeare-iek, kaffkai-ánusok, illetve jót-rosszat világosan megkülönböztető Agnon-figurák egyaránt. Erre a megállapításra a gyerek olfaktív élményei ráerősítenek: gyermekorvosa, Saul Csernyikovszkij jeles irodalmár, mégis friss kenyérillatot áraszt.

A mű fejezetei (szám szerint 62) önálló írásnak is tekinthetők. Egyenként

nyitnak az olvasó irányába; egyértelműen a megosztás szándéka, illetve a kifejezés lendülete szabályozza laza együttesüket. Albumok fényképei alapján, egy-egy személy kapcsán épül az a puzzle, aminek minden egyes eleme a zsidó közösség egyéneinek sorsa, melyben hiába a gykori idősíkváltás és a szerzői határozottság a narrációban, mégis „különös köröket ír le a sors” (274.), azaz mese, önirónia, fájdalom és komikum ötvöződhetnek, a külső szemlélő és tényleges résztvevő látásmódja azonosul nemzedéknyi távolságból is más szereplők élethelyzetével. „Apám, ahogy a képen áll, fiatalabb, mint a fiam. Ha tehetném, belépnék a fényképbe, hogy óva intsem őt és cimboráit. Igyekeznék felvilágosítani őket arról, ami vár rájuk, bár szinte biztos, hogy nem hinnének nekem: legföljebb jól kinevetnének.” (167.)

Néhány motívum korábban már ismertetett elemre, dallamra vagy jellegzetes élethelyzetre utal, de mindig variációként, kiegészítő szándékkal vagy színköpaszerűen tér vissza a műben. Konkrét zenei vonatkozásban a rádió társadalmi és szocializáló szerepével, Nyli furulyajátékával, de főleg a tovatűnt gyermekkorral és az életből eltávozott Fanja Musmann hiányával társul annak a madárnak a hajnali dala, melyet Beethoven szonátájának nyomán Elise-nek nevezett el Ámosz Oz. A dallam, amely Kerem Avrahamtól a hul dai kibucig elkíséri őt, minden alkalommal úgy tűnik, mintha „most szorítaná ki első ízben a végtelen kiterjedésű sötétséget” (823.), összes konnotációjával és tanulságaival együtt: „Hogy megzabolazzam és tetszetőssé csiszoljam a fájdalmat. És még valamit, amit a nagyanyám hajdan élesebben fogalmazott meg [...]: Ha elfogytak a könnyeid, ne sírjál. Ne vess.” (123.)

Medgyesi Emese